

УДК 327:94

© *Микола ГОЛОВКО*

НАЦІОНАЛЬНІ СВІТОГЛЯДНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Аналізуються погляди зарубіжних історіографів на світоглядну діяльність суспільно-політичних інституцій України, трансформації ідеологічних засад, викликаних обставинами війни. Зарубіжні дослідники перебували поза впливом комуністичної доктрини, мали неупереджені погляди, широкий доступ до архівних документів, і, вочевидь, їхні праці відзначаються тематичним розмаїттям, допомагають усувати «білі плями» та зближують протилежні точки зору.

Ключові слова: *історіографія, світогляд, ідеологія, настрої, влада, морально-психологічні передумови, публіцистика, наука, політична організація, націоналістичний рух.*

Актуальність цього дослідження є жагучою є на часі в сенсі дискусії стосовно розбудови сучасного громадянського суспільства в Україні і, зокрема, «третього сектору», тобто неурядових інституцій. У процесі державотворення моральний стан суспільства завжди залежав від балансу співвідношення влади та громадських організацій. Беручи до уваги той факт, що влада схильна контролювати, скеровувати діяльність громадського сектору, важливо було дослідити межі, історичні аспекти функціонування та ідеологічний фундамент, на якому будувався альянс уряду й народу воєнного періоду, опозиція націоналістичного руху. Найрельєфніше це доречно зробити через призму поглядів сторонніх громадян – істориків, публіцистів зарубіжжя та ще й через десятиліття поспіль.

Зарубіжні дослідники завжди прискіпливо аналізували ідеологічні засади радянської системи влади. Особлива увага акцентувалася на ставленні населення до Комуністичної партії та радянської держави в роки війни, активних і пасивних формах волевиявлення різних категорій, природі й характері суспільних рухів. Так, західнонімецький історик У. Шмідерер заперечує тезу про «згуртованість радянського народу навколо комуністичної партії» [1]. Його співвітчизник І. Неандер стверджує, що у радянських громадян було досить підстав, аби «...критикувати й відкидати державний лад» [2]. І. Хоффман (ФРН) і Г. Петчер (США) солідаризуються в тому,

що мільйони радянських людей бажали звільнення від радянської влади і «готові були вітати» її ворогів [3]. Аналогічну думку висловлює Д. Треагольд, який вбачає в невдачах першого періоду війни кризу радянського суспільства. Одним із виявів реакції населення на початок вторгнення Вермахту стали факти зустрічі німців «як визволителів». Закономірність цього явища автор вбачає в тому, що соціалістичні перетворення викликали «внутрішні потрясіння» в Радянському Союзі [4]. Якщо говорити про Західну Україну, то у ствердженнях дослідника є слушність, бо надто вже різким виявився перехід до нового суспільного ладу в цьому регіоні внаслідок радянізації, яка викликала спротив усіх верств місцевого люду.

У багатьох публікаціях західні автори констатують розгубленість і втрату контролю над ситуацією з боку компартійної верхівки Радянського Союзу. А. Тейлор стверджує це тому, що впродовж перших днів гітлерівської агресії «з Москви не надходило жодних чітких вказівок» [5]. Німецький історик В. Ботт зауважує, що лише 3 липня 1941 р. Сталін за дорученням Політбюро ЦК партії звернувся до народу, причому цей акт він вважає «демонстрацією відчайдушної беспорядності» [6]. Про «панічні настрої» у партійній еліті пише у вже згаданій книзі І. Неандер.

Як відомо, у ході війни було сформовано кілька надзвичайних органів воєнного часу, серед яких – Ставка Верховного Головнокомандування, Державний Комітет Оборони та ін. Цей факт, а також помітний перерозподіл функцій та повноважень між партійними, державними і надзвичайними структурами дав підстави окремим західним дослідникам стверджувати про встановлення в Радянському Союзі «авторитарного режиму», що спричинив у період війни падіння ролі партійного керівництва країною. Так, німецький радянолог Х. Брам у своїй книжці з цього приводу наголошує категорично: «Немає навіть натяку на те, що ЦК під час війни був важливим керівним органом». Політбюро ж «брало участь у прийнятті рішень лише з правом дорадчого органу» [7].

Один із авторів колективної праці «Німецький рейх і Друга світова війна» І. Гофман, характеризуючи надзвичайні заходи партійно-радянського керівництва СРСР, наполягає на тому, що їх не можна розглядати у відриві від масових репресій довоєнних років, які пізніше сама КПРС кваліфікувала як «справжні злочини на ґрунті зловживання владою» [8].

Більшість німецькомовної літератури про Другу світову війну позначена германоцентризмом. На цьому фоні власним дослідним кредо вирізняється професор Бохумського університету Б. Боневич, який 1984 р. видав книжку «Велика Вітчизняна війна: від німецького нападу до радянської перемоги» [9]. Нашу увагу привернув третій розділ видання «Політична система випробовується війною», де автор дає оцінки «патріотичній мобілізації» населення, організаторській ролі більшовицької партії, розглядає участь різних народів СРСР, у тому числі й українського, позицію Православної церкви. Окремі матеріали торкаються перебудови економіки на військовий лад, перебазування продуктивних сил на схід, постачання населення. Не у всьому послідовний дослідник висловлює цікаві міркування. Він зазначає, зокрема, що «відсутність ентузіазму населення» в захисті батьківщини «не підтверджується

джерелами», а соціалістична система стала «одним із факторів перемоги». У кількох розділах («Партія і держава», «Партія й армія») Боневич акцентує увагу на зростанні ролі партійних органів «у всіх галузях суспільного життя» – на фронті, в економіці, суспільній сфері. Характеризуючи місце ВКП(б) в організації антинацистського руху Опору, вчений стверджує: «Партизани до кінця залишалися в першу чергу інструментом партії». Цей вислів наводимо ще й тому, що він підтверджує власні спостереження й оцінки автора.

Для того, щоб уявити глибину контрастів німецьких історіографів, наведемо приклад іншого порядку. У книзі В. Хаута «Крим – Сталінград – Кавказ» українське суспільство подається в карикатурно-первісному вигляді [10]. Злидарюючі люди сподівання на краще пов'язували з приходом німецьких носіїв цивілізації. Стверджуючи, що південні регіони Радянського Союзу заселені кочівниками, автор зауважує: багато українців лише з появою частин Вермахту вперше побачили літаки й автомашины, а українські дівчата змогли, нарешті, вбратися в кольорові сукні, заборонені в радянські часи. Інший автор – К. Альман вважає, що шлях Вермахту до Сталінграда проліг не українськими, а «киргизькими степами» [11].

На консервативних позиціях базується колективна праця «Друга світова війна: ілюстрації, хроніка, документи», один із розділів якої присвячено «...світоглядній війні проти СРСР» (автор – Х.Г. Дамс), і він, як і решта, наповнений стереотипами епохи «холодної війни», далекий від об'єктивної характеристики ідеологічного протистояння в 1939 – 1945 рр. [12].

Окремо слід виділити творчий доробок одного з визначних лідерів німецького цеху військових істориків Г.-А. Якобсона, праці якого вирізняються новими на той час методологічними підходами [13]. Визначаючи свої власні книги (як і публікації інших своїх колег) такими, що обмежувалися лише військовим і державно-національним принципами висвітлення історії війни, Якобсон висловився за універсалізацію цих засад. Дослідник виділив п'ять принципів інтерпретації подій 1939 – 1945 рр. у світовій історіографії: військовий; національно-державний; регіональний; з точки зору світової історії; ідеологічний. Критикуючи чотири з них, Якобсон обстоює пріоритет «методу світової історії», «глобального принципу», який, на його думку, міг забезпечити найбільш повну, об'єктивну та всебічну реконструкцію подій воєнної доби. Концептуальні засади німецького вченого було розвинуто в працях інших істориків не лише в Німеччині, а й в інших країнах світу.

Тим часом науковці намагалися осмислити окремі явища, базуючись, зокрема, на локалізованому Якобсоном ідеологічному принципі. Оминаючи ті праці, у яких ішлося про ідеологічне протистояння між Радянським Союзом, Німеччиною, членами вісі «Рим – Берлін – Токіо» та Антигітлерівської коаліції, коротко схарактеризуємо лише ті, що подавали перипетії ідеологічної боротьби на території Радянського Союзу. У ще більш вузькому розумінні йдеться про ідеологію націй і народностей, що населяли СРСР, та національну політику Кремля.

Помітивши симптоматику трансформацій у національній доктрині партійно-радянської верхівки, зарубіжні історики визначили її як перехід від марксизму-

ленінізму до російського націоналізму. Підтвердженням слугували такі незаперечні факти: утвердження в свідомості мас ідеологеми «російський народ – старший брат» інших народів Союзу РСР; реанімація військових традицій російського народу і глорифікація його видатних полководців (О. Невського, Д. Донського, К. Мініна, Д. Пожарського, О. Суворова, М. Кутузова, Ф. Ушакова та інших); розробка нового тексту Гімну СРСР тощо. Професор Кельнського університету Б. Майстер так пояснював цей феномен: «Якщо новий суспільний устрій витримав під час війни перевірку на міцність, то не в останню чергу завдяки заклику до російського націоналізму, який в оболонці радянського патріотизму більше, ніж соціалізм, відповідав рівню свідомості інтелігенції і всього народу» [14].

Західні вчені, які уважно вивчали трансформацію сталінської національної доктрини в роки війни, констатують зміну ідеологічних акцентів. Так, американський аналітик К. Болен писав, що «...війна стимулювала у всій Європі, включаючи Радянський Союз, почуття націоналізму», що радянський уряд «...у своїй воєнній пропаганді сильно натискав на національні почуття і радянська преса виключно відображала російський націоналізм» [15].

Відомий югославський політичний діяч М. Джилас, згадуючи зустріч югославської делегації зі Сталіним під час війни, звертає увагу на те, що радянський лідер у розмові замість звичного словосполучення «Радянський Союз» використовував слово «Росія». На думку цього дослідника, «це означало, що він не лише інспірує російський патріотизм, а й захоплюється ним, себе з ним ідентифікує» [16].

Убесіді з відомим англійським журналістом А. Вертом «один дуже ортодоксальний комуніст», характеризуючи зміну гасел і акцентів національної політики партії, говорив: «...Було абсолютно необхідно проголосити «націоналістичний неп» [17].

Та навіть без такого повороту в політиці Кремля антикомуністичні сили у національних республіках послідовно вели боротьбу проти радянської влади. Антисталінській позиції в радянському суспільстві присвячено працю американського дослідника Д. Фішера, у якій розкриваються причини й форми спротиву більшовицькому режиму, його вплив на масову свідомість [18].

Витоки, ідейні джерела, причини самостійницького руху на території України в період Другої світової війни, його організаційні форми та реальні результати стали предметом спеціального дослідження багатьох зарубіжних дослідників, а праці П. Альтера, Б. Анберсона, Д. Армстронга, Ф. Баркгорна, Д.К. Марпліса, Р.С. Салліванта, Х. Сетон-Вотсона, Е.Д. Сміта стали класичними [19 – 26]. Та якщо дослідження П. Алтера та Е.Д. Сміта мають переважно теоретичний характер, то всі інші апелюють до конкретно-історичної тематики. Саллівант і Марпліс обґрунтовують, яким чином більшовицька політика в Україні вплинула на деформацію суспільної свідомості, звертаючи увагу на те, що «сепаратистські тенденції» придушувалися жорсткими репресивними методами. Глибока за аналізом теоретичних підвалин українського націоналізму, його організаційної структури, еволюції ідеологічних і програмних засад, практичної діяльності праця Д. Армстронга – перша і єдина у своєму роді спроба комплексного дослідження цього історичного феномену в

зарубіжній історіографії. Об'єктивна реконструкція подій, аналітичні, неупереджені підходи забезпечили не лише високий науковий рейтинг дослідження, а й переведення «українського питання» з політичної в суто дослідницьку площину.

Публікації теоретичного спрямування дають змогу зрозуміти динаміку складних суспільних процесів, основу яких становлять фактори самоорганізації людських спільнот, їх національної самоідентифікації, виникнення політичних та військових структур, які беруть на себе функції репрезентантів і борців за інтереси окремих категорій населення та націй, тощо.

Ознайомлення з працями А. Авторханова, Р. Арона, З. Бжезінського, Е. Гобсбаума, Н. Дейвіса, Е. Каннетті, Р. Конквеста дали можливість простежити взаємозв'язок між різними чинниками суспільного розвитку й реальний зміст таких понять, як «народ», «влада», «режим», «партії», «суспільні рухи», «громадські об'єднання», а також з'ясувати необхідний мінімум умов для суспільної самодіяльності й різних форм волевиявлення населення, здатність реально впливати на ті чи інші явища й процеси [27 – 33].

Саме в зарубіжній україністиці вперше з'явилися публікації, у яких розкривається діяльність громадських, церковних, політичних інституцій, військових діячів, учених і митців, котрі виявили власну суспільну позицію в період окупації. Татуйовані радянською історіографією, у зарубіжних публікаціях постають живі образи людей з притаманними їм сильними рисами характеру, успіхами й невдачами. Ось такими є статті Л. Винара про Є. Онацького та О. Оглоблина і книжка Ю. Семенка про В. Доленка [34; 35].

До проблеми українського національно-визвольного руху зверталися також історики сусідніх держав, на території яких діяли осередки ОУН та підрозділи УПА. Проте якщо в Румунії та Угорщині на цю тему є лише кілька помітних публікацій, то у Чехії, Словаччині, а особливо у Польщі, написано значно більше [36; 37]. Звичайно, праці останнього часу істотно відрізняються від тих, що з'явилися за комуністичного режиму і виконували швидше ідеологічну, а не наукову функцію.

Окремий історіографічний сегмент ця проблематика посідає в Польщі, що пояснюється гостротою українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни, протидією українського й польського націоналістичних рухів в ареалах спільного проживання – Холмщині та Підляшші, Надсянні, Волині, Галичині. Оскільки йдеться про величезний масив літератури, зосередимо увагу лише на тих, які ілюструють основні тенденції польської історіографії.

Публікації із зазначеної теми з'явилися ще за часів Польської Народної Республіки, і однією з перших стала нині загальновідома, а тоді вилучена з наукового обігу книжка А. Тесняка і В. Шоти «Дорога в нікуди». Заслугою авторів було відтворення основних напрямів діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії, констатування їхньої співпраці з польським пролондонським підпіллям. Однак це не завадило авторам дати різко негативну оцінку обом інституціям [38].

Згідно з установками тодішнього керівництва країни польські історики замовчували факт про те, що самостійницький рух в Україні, спрямований проти

нацистських окупантів і більшовицького режиму, мав на меті відродження суверенної державності. Натомість на передній план висувалися факти колаборації та нищення польського населення підрозділами УПА. Найбільш типовими в цьому плані стали праці Е. Пруса, в яких не лише визначались історіографічні орієнтири, а й відповідними чином формувалася громадська думка в «народно-демократичній» Польщі [39].

Демократизація з 80-х років минулого століття політичного курсу в цій країні позитивно позначилася на підходах польських істориків до висвітлення цієї теми, сприяла подоланню ідеологічних пріоритетів, псевдопатріотичних мотивів, якими й далі користувалася частина вчених, публіцистів, громадських і політичних діячів. Першими «ластівками» оновленої наукової літератури стали монографії А. Зеби, Т. Ольшанського, Б. Скарадзинського [40; 41; 42]. Виникла навіть так звана група ревізіоністів, праці яких демонстрували прагнення відійти від усталених стереотипів і стати на суто наукову методологію дослідження процесів польсько-українських стосунків періоду Другої світової війни. До цієї когорти належать Г. Грицюк, З. Ковалевський, Г. Мазур, В. Менджецький, Г. Мотика, А. Сова, Т. Стриєк та інші вчені [43 – 49].

Традицію об'єктивної, зваженої, документально підкріпленої інтерпретації подій у польсько-українському прикордонні заклав «старійшина» польської історіографії Р. Тожецький, праці якого вважаються класичними в обох країнах [50]. Характерною ознакою творчої школи цього дослідника стала відсутність кон'юнктури, будь-яких уподобань і спроб перекласти провину за міжнаціональний конфлікт на одну з сторін, прагнення побачити в цих стосунках позитивні й конструктивні моменти.

Серед польських авторів багато безпосередніх учасників і свідків тих подій, які саме й виступають із звинувачувальних позицій стосовно ролі ОУН та УПА у міжнаціональній різанині. У цій групі слід виділити Є. Венгерського, В. Романовського, Є. і В. Семашків, А. Перетятковича, Ч. Піотровського, В. Філяра [51 – 56]. Базуючись лише на свідченнях учасників, свідків і жертв з польської сторони, названі автори (особливо це стосується найбільш ґрунтовної праці Є. і В. Семашків) не залучають джерел іншого походження, а тому доходять до тенденційних узагальнень і висновків. Більше того, без жодних документальних підтверджень Семашки «закидають» українським націоналістам співпрацю з нацистами в нищенні поляків упродовж німецької окупації.

І «ревізіоністи», і «традиціоналісти» трактують дії ОУН та УПА щодо польської людності як злочинні, хоча перші визнають помилкову національну політику польського уряду в міжвоєнний період, антиукраїнські акції Армії Крайової, а також надмірність дій польських властей, пов'язаних із виселенням цивільного українського населення під час операції «Вісла». «Традиціоналісти» вважають депортацію української меншини в північно-західні регіони Польщі та її асиміляцію вимушеним кроком, виправданим попередніми подіями.

Осібну позицію посідають польські історики українського походження. У працях Р. Дрозда, Є. Місила, В. Мокрого, М. Сивицького ОУН та УПА постають як військово-політичні репрезентанти тієї частини українського народу, яка боролася за суверенну

національну соборну державу [57 – 60]. Якщо на Волині націоналістичні боївки сповідували здебільшого наступальну тактику, то в Закарпатті вони вели оборонні бої проти комуністичної влади, яка прагнула розв'язати «українське питання» методами довоєнних попередників – ендеків. Вказані автори виступають проти насадження стереотипу про вину самих українців за вчинені польською владою утиски й моральне виправдання цих заходів, вважаючи операцію «Вісла» акцією колективної відповідальності українців, що була порушенням міжнародного права.

Тема українсько-польського протистояння й нині залишається домінуючою в польській історіографії, хоча є лише одним із багатьох напрямів дослідження Другої світової війни.

Окремо виглядає російська історіографія. Період демократизації і гласності у СРСР, започаткований М. Горбачовим, доволі специфічно вплинув на вітчизняний історіографічний процес. «Кинуті напризволяще» ідеологічною цензурою історики й публіцисти поринули в пошук сенсаційних матеріалів, акцентуючи увагу на недоліках. Суцільну глорифікацію комуністичної суспільної організації змінило суцільне її очорнення. Та, як це завжди відбувається в перехідні епохи, поряд із стихією розкріпачення відбулося усвідомлення інтелектуальної свободи, що супроводжувалося серйозним і глибоким вивченням архівних документів, до яких, нарешті, відкрився більш широкий доступ. У результаті з'являються публікації, що містять спроби переосмислення методологічних підходів, нову постановку досліджуваних проблем, а також позбавлену політичних нашарувань інтерпретацію подій Другої світової війни.

Незважаючи на «дитячі хвороби» становлення історіографії на пострадянському просторі, знайшлися професіонали, які гідно сприйняли виклик часу і впродовж 1990-х рр. продемонстрували високий рівень осмислення воєнних подій. Зважаючи на об'єктивну ситуацію і те, що основні архівні матеріали зберігаються в Москві, не дивно, що саме російські історики задали тон у цій справі. З'явився цикл праць, у яких аналізуються природа, механізми й технології ленінської, а потім і сталінської моделей суспільного устрою, причини трансформацій політичної лінії, сильні й слабкі сторони вождівського режиму, процес і наслідки репресій 1930-х рр., складання й функціонування номенклатурної системи та інші проблеми [61]. Серед них особливо слід виділити воєнно-історичні нариси «Великая Отечественная война» у чотирьох книгах, у яких по-новому висвітлюються не лише суто воєнні питання, а й стан суспільства, державних і громадських інституцій, рух Опору тощо [62].

Крім узагальнюючих праць, у Російській Федерації з'явилося чимало монографічних робіт, які порушують проблеми досліджуваної теми. Своєрідним прологом стала праця Д. Волкогонова, виконана в жанрі політичного портрета [63]. І хоча в центрі дослідження перебуває Й. Сталін, Д. Волкогонов торкається різних подій, у тому числі воєнної доби. Маючи практично необмежений доступ до утаємничених у радянські часи архівних документів, автор сповна скористався можливістю сказати правду про війну в усіх її вимірах. Особливий інтерес викликають сюжети, де розкриваються настрої радянських людей – червоноармійців, цивільного населення,

керівництва країни, вищого командного складу збройних сил, а також функціонування суспільного організму, різних його елементів за екстремальних умов війни.

По суті, першою спробою наукової реконструкції формування та функціонування специфічно радянського соціального прошарку – номенклатури – слід вважати монографію М. Восленського [64]. Називаючи її «пануючим класом» у СРСР, автор аналізує технологію відбору, підготовки, ідеологічного виховання, ротації партійно-радянських кадрів, які фактично володіли всіма важелями влади й виконували управлінські функції в партійно-державних і громадських інституціях.

Прагненням з'ясувати причини й наслідки складних суспільно-політичних процесів 30 – 40-х рр. пройнята книга Л. Гордона та Е. Клопова [65]. Автори підводять читача до розуміння того, як діяла система, створена Сталіним, яким чином це відбивається на функціонуванні всіх ланок державного механізму і суспільства в цілому.

Окремі фрагменти, присвячені періоду війни, містить праця відомого історика й публіциста Р. Медведєва [66]. Об'єктивний портрет одного з керівників України – М. Хрущова, який діяв у вищому ешелоні влади притаманними йому засобами і водночас був людиною з усіма іманентними рисами, сильними і слабкими виявами, – такою постає ця неоднозначна фігура, через призму якої проступають тогочасні події.

Визнаний російський інтелектуал Р. Піхоя здійснив аналітичний зріз історії влади в Радянському Союзі [67]. Оскільки її стрижнем упродовж багатьох десятиліть залишалася Комуністична партія, автор зосереджує увагу на засобах реалізації програмних положень цієї організації, що на практиці переросла рамки політичної організації класичного типу й перетворилася на своєрідний номенклатурний орден.

Особливості прийняття і втілення в життя політичних рішень у роки війни охарактеризував у своїй монографії В. Секістов [68]. А однією з перших на пострадянському просторі до проблем психології війни звернулася О. Сенявська [69]. На ексклюзивній джерельній базі дослідниця простежує морально-психологічний стан різних категорій населення за умов війни, формулює певні закономірності й особливості, робить цікаві теоретичні узагальнення.

Лише в пострадянській історіографії з'явилася можливість позбутися ідеологічних кліше в розробці інших тематичних напрямів. До таких «болісних» і складних явищ належить колаборація. Політичні, соціально-економічні, морально-психологічні передумови, форми співпраці населення окупованих територій та радянських військовополонених із ворогом стали предметом вивчення М. Семиряги [70]. Не з усіма думками вченого можна погодитись, однак заслуговує на увагу те, що він зробив перший крок у розробці цієї проблеми.

До початку перебудови в науковій літературі не висвітлювалися масові депортації населення, що були однією з форм репресій сталінського режиму. У працях В. Парсаданової вперше на підставі різноманітних документів розкриваються підготовка й хід депортацій з території Західної України і Західної Білорусії, які стали засобом радянської крау, упокорення його населення і придушення «українського сепаратизму» [71].

У 90-х рр. XX ст. у Російській Федерації з'явилося кілька праць, присвячених діяльності антифашистських комітетів у Радянському Союзі. Це насамперед кандидатська дисертація С. Пономарьова «Антифашистский комитет советской молодежи» та монографія Н. Петрової «Антифашистские комитеты в СССР: 1941 – 1945 гг.» [72; 73]. Якщо в дисертаційному дослідженні йдеться про те, що антифашистський комітет радянської молоді створено для обслуговування передовсім зовнішньополітичних інтересів Кремля, то праці Н. Петрової бракує критичного ставлення до зображуваних подій.

У притаманній автору манері (з елементами публіцистики, посиланням на джерела і вибіркоким компонуванням фактичного матеріалу) описує окупаційний період Б. Соколов, у книжці якого розглядаються також проблеми організації антифашистського руху Опору, колаборація, «польське питання» [74]. Більш відповідально аналізує партизанський рух В. Боярський, хоча й у його роботі немає посилань на літературу, архівні документи [75]. Однак систему організації та керівництва боротьбою проти окупантів, еволюцію стратегії й тактики, роль партії та силових структур, результативність та уроки дій «народних месників» у дослідженні розкрито ґрунтовно.

Підсумовуючи, слід зазначити, що російська історична наука й далі вивчає розвиток українського суспільства, ревниво звикається з думкою про історичне право народу на державотворення як самодостатньої спільноти.

Обсяги цієї статті обмежують автора в історіографічному аналізі. Та з викладеного змісту думок доходимо висновку, що зарубіжна література значно менше політизована й заідеологізована. Навіть з поправкою на певну антирадянську упередженість деяких західних учених і публіцистів у їхніх працях превалюють критичні оцінки суспільної моделі більшовицького зразка, зокрема у тій частині, що стосується діяльності громадських інституцій та масових рухів, прагнення максимально наблизитися до розуміння глибинних суспільно-політичних процесів, досягнути їхній механізм і технології, простежити причинно-наслідкові зв'язки.

Розпад СРСР і поява незалежних держав на пострадянському просторі викликали непересічний інтерес до України, вибору її стратегічного вектора розвитку. Європейський світ не байдужий до долі народу, що мешкає на сході континенту, спонукає до інтеграційного розвитку, особливо у світоглядній сфері. Тому необхідно знати думки зарубіжних (східних і західних) дослідників української історії та винести відповідні уроки для формування стабільної демократії як запоруки цивілізованої перспективи українського суспільства.

Джерела та література:

1. *Schmeiderer U. Die Aussen politik der Sowjetunion / U. Schmeiderer. – Stuttgart, 1980. – S. 72.*
2. *Neander I. Grundzuge der russische Geschichte / I. Neander. – Darmstadt, 1970. – S. 247.*
3. *Hoffmann J. Die Ostlegionen, 1941–1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen sm deutsche Heer / Hoffmann J. – Friburg, 1976. – S. 11; Pachter H. The Fall and Rise of Europe: A Political, Social and Cultural History of the Twentieth Century / Pachter H. – New-York, 1975. – P. 256.*
4. *War: A Historical Political and Social Study. – Santa Barbara, 1978. – P. 141.*
5. *Taylor A. The Second World War: An Illustrated History / A. Taylor. – London, 1975. – P. 103.*
6. *Bott W. Die Gesetze des Krieges: Eine Kritik der sowjetischen Militärwissenschaft / W. Bott. – München, 1974. – S. 87.*
7. *Brahm H. Von der innerparteilichen. Demokratie unter Lenin zur Autokratie Sralins (1917 – 1945) / H. Brahm. – Köln, 1974. – S. 18 – 19.*
8. *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. – Stuttgart, 1979. – Bd. 4. – S. 1079, 1087.*
9. *Bonwetsch B. Der "Crosse Vaterländische Krieg" / B. Bonwetsch. – Stuttgart, 1984.*
10. *Haut W. Krim – Stalingsd – Kaukasus / W. Haut. – Friedberg 3. – 1977.*
11. *Alman K. Panzer vor / K. Alman. – Bochuv, 1974.*
12. *Der 2. Weltkrieg. – Munchen, 1983.*
13. *Jacobsen H.-A. Der Zweite Weltkrieg. Grundzüge der Politikund Strategie in Document / H.-A. Jacobsen. – Frankfurt-am-Mein – Hamburg, 1965.*
14. *60 jhare Sowjet – Russland. – Hannover, 1977. – P. 31.*
15. *Foreign Relation of the United States. Diplomatic Paper. Vol. IV. – Washington D.C., 1966. – P. 813.*
16. *Джилас М. Разговори со Сталиным / М. Джилас. – Смена, 1990. – № 1. – С. 133.*
17. *Werth A. Russia at War 1941 – 1945 / A. Werth. – London, 1964. – P. 250.*
18. *Fisher G. Soviet Opposition of Stalin: A Case Studying World War II / G. Fisher. – Cambridge, 1952.*
19. *Alter P. Nationalism / Peter Alter. – London, New-York, Sydney, Auckland, 1994.*
20. *Anderson B. Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism / B. Anderson. – Cornell, 1983.*
21. *Armstrong D.A. Ukrainian Nationalism / D.A. Armstrong. – New-York, 1963. – 361 p.*
22. *Barghoorn F.C. Soviet Russian Nationalism / F.C. Barghoorn. – New-York, 1976. – 330 p.*
23. *Marples D.K. Stalinism in Ukraine in the 1940-s. / D.K. Marples. – N.Y., 1991.*
24. *Sullivant R.S. Soviet Politic and the Ukraine. 1917–1957. / R.S. Sullivant. – New-York, 1962. – 438 p.*
25. *Seton-Watson H. Nations und States. An Enqueiry Into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism / H. Seton-Watson. – Boulder, 1977.*
26. *Smith A.D. The Ethnic Revival in the Modern World / A.D. Smith. – Cambridge, 1981.*
27. *Авторханов А.Г. Технология власти / А.Г. Авторханов // Вопросы истории. – 1991. – № 1 – 12; Авторханов А.Г. Ленин в судьбах России / А.Г. Авторханов. //*

- Новый мир. – 1991. – № 1. – С. 165 – 179; Авторханов А. Империя Кремля / А. Авторханов. – Минск, Москва, 1991. – 42 с.
28. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон. – К., 2000. – 686 с.
29. Бжезінський З. Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ, 2000. – 236 с.
30. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку. 1914–1991 / Е. Гобсбаум. – К., 2001. – 544 с.
31. Дейвіс Н. Європа. Історія / Н. Дейвіс. – К., 2000. – 1464 с.
32. Каннеті Е. Маса і влада / Е. Каннеті. – К., 2001. – 416 с.
33. Конквест Р. Роздуми над сплундрованим сторіччям / Роберт Конквест. – К., 2003. – 377 с.
34. Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією (1894–1979) / Любомир Винар // Український історик. – 1980. – № 1 – 4. – С. 153 – 174; Його ж. Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992) // Український історик. – 1993. – № 1 – 4. – С. 7 – 57.
35. Семенко Ю. Пам'яті В.А. Доленка / Ю. Семенко. – Мюнхен, 1975.
36. Zelinskys B. Ukraínci v Cechach a na Morawe. 1894 – 1944 / B. Zelinskys. – Praha, 1995.
37. Slavik V. Prava tvazbanderovcev. Akce u porti civilni citi / V. Slavik. – Praha, 1948; Chnoupek B. Banderovci / B. Chnoupek. – Bratislava, 1989.
38. Szeszaniak A. Droga do nikad. Dzialalnoss organizacji ukrańskich najonalistow I jej likwidacja w Polsce / A. Szeszaniak, W. Szota. – Warszawa, 1973. – 587 s.
39. Prus E. Herosi spod znaka tryzuda / E. Prus. – Warszawa, 1985. – 346 s.; Prus E. Wladyka Swietojurski / E. Prus. – Warszawa, 1985. – 336 s.; Prus E. Atamania UPA / E. Prus. – Warszawa, 1988. – 367 s.; Prus E. Legenda kresow: Szare szeregi w walce z UPA / E. Prus. – Wroclaw, 1995. – 263 s.
40. Zieba A. Ukraínci i powstancie Warszawskie / A. Zieba. – Znak. – 1982. – № 10–12.
41. Lukaszow J. Walki polsko-ukrańskie 1943 – 1947 / J. Lukaszow, T. Olszanski. – Zeszyty Historyczne. – 1989. – № 90. – S. 159 – 199.
42. Podlaski K. Bialorusini, Litwini, Ukrańcy / K. Podlaski, B. Skaradzinski – Bialostok, 1990. – 148 s.
43. Hryciuk G. "Kumityt". Polski Komitet Opiekuncsy Lwow miasto w latach 1941 – 1944 / G. Hryciuk. – Torun, 2000. – 170 s.; Hryciuk G. Polacy we Lwowe 1939 – 1944. Zycie codzienne / G. Hryciuk. – Warszawa, 2000. – 432 s.
44. Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії Української Повстанської Армії / З. Ковалевський // Україна – наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26 – 27. – С. 200 – 232.
45. Mazur G. Polityka sowiecka na "Zachodniej Ukraine" 1939 – 1941 (zaris problematyki) / G. Mazur. – Zeszyty Historyczne (Paryz), 1999. – Z. 130. – S.73 – 74; Mazur G. Pokucie w latach drugiej wojny swiatowej / G. Mazur. – Krakow, 1994. – 207 s.
46. Medrzecki W. Polskie relage pamietnikarskie i wspomieniowe jako zrodlo do badania stosunkow polsko- ukrańskich w okresie II wojny swiatowej / W. Medrzecki. – Przegląd Wschodni. – T. IV. – Z. 1(13). – 1997. – S. 227 – 233.

47. Motyka G. *Pany i rezuny. Wspolpraca AK-WIN i UPA 1945–1947* / G. Motyka, R. Wnuk. – Warszawa, 1997. – 212 s.; Motyka G. *Tak bylo w Bieszczadach. Walki polsko-ukrainskie 1943 – 1948* / G. Motyka. – Warszawa, 1999. – 552 s.
48. Sowa A.L. *Stosunki polsko-ukrainskie 1939 – 1947* / A.L. Sowa. – Krakow, 1998. – 342 s.
49. Stryjek T. *Czy Polsce potrzebna jest upowska Norymberga?* / T. Stryjek. – Wiesz. – Kwiecien, 2000. – S. 137 – 151.
50. Torzecki R. *Kwestia ukrainsko w polityce III Rzeszy. 1933 – 1943* / R. Torzecki. – Warszawa, 1972. – 388 s.; Torzecki R. *Konytakty polsko-ukrainskie na tle prodlemu ukrainskiego w polityce polskiego rządu emigracyi nego i podziemia (1939 – 1944)* / R. Torzecki // *Dzieje najnowsze.* – 1981. – № 1 – 2. – S. 319 – 346; Torzecki R. *Sprawy polsko-ukrainskie w czasie II wojny swiatowej* / R. Torzecki // *Zustriczi.* – 1990. – № 3 – 4. – S. 104 – 117; Torzecki R. *Polacy i ukraincy. Sprawa ukrainska w czasie II wojny swiatowej na terenie II Rzeczypospolitei* / R. Torzecki. – Warszawa, 1993. – 349 s.
51. Wegierski J. *Armia Krajowa w okregacIn Stanislawow i Tarnopol* / J. Wegierski. – Krakow, 1996. – 337 s.; Wegierski J. *W lwowskiej Armii Krajowej* / J. Wegierski. – Warszawa, 1999. – 316 s.
52. Romanowski W. *ZWZ-AK na Wolyniu 1919 – 1944* / W. Romanowski. – Lublin, 1993. – 407 s.
53. Siemasko W. *Ludobojstwo dokonane pzzez nacjonalistow ukrainskidi na ludnosci polskiej Wolynia 1939 – 1945* / W. Siemasko, E. Siemaszko. – T. 1 – 2. – Warszawa, 2000. – 1440 s.
54. Peretiatkowicz A. *Polska samooborona w okolicacIn Luska* / A. Peretiatkowicz. – Katowice, 1995. – 252 s.
55. Piotrowski Cz. *Przez Wolyn i Polesie na Podlasie* / Cz. Piotrowski. – Warszawa, 1998. – 264 s.
56. Filar W. *"Burza" na Wolyniu* / W. Filar. – Warszawa, 1997. – 288 s.; *Przed akcja "Wisla" byl Wolyn. Praca zbiorowa pod red. W.Filara, 2000.* – 186 s.
57. Drozd R. *Droga na zachod. Osadnictwo ludnosei ukrainskiej na ziemiach zachodnich i polnocnich Polski w ramach akcji "Wisla"* / R. Drozd. – Warszawa, 1997. – 190 s.; Drozd R. *Politika wladz wobec ludnosci ukrainskiej w Polsce w latach 1944 – 1989* / R. Drozd. – Warszawa, 2001. – 380 s.
58. Misilo E. *Kwestia ukrainska w polityce polskiego rządu i podziemia w latach 1939–1944. Dokumenty* / E. Misilo. – Zustriczi. – 1990. – № 3 – 4. – S.141 – 172.
59. Mokry W. *Nie wojskowy lecz polityczny cel wysiedlenczej akcji "Wisla" w 1947 r.* / W. Mokry. – *Problemy ukraincow w Polsce po wysiedlenczej akcji "Wisla" 1947 roku.* Pod red. W.Mokrego. – Krakow, 1997. – 466 s.
60. Siwicki M. *Dzieje konfliktow polsko-ukrainskich* / M. Siwicki. – T.1–3. – Warszawa, 1992–1994.
61. *Война и политика, 1939 – 1941.* – М., 1999. – 495 с.; *Война. 1941 – 1945. Факты и документы* / [под ред. О.А. Ржешевского]. – М., 2001. – 478 с.; *Вторая мировая война. Актуальные проблемы.* – М., 1995. – 368 с.; *Народ и война: 50 лет Великой Победы.* – СПб., 1995. – 336 с.; *Политическая история: Россия – СССР – Российская Федерация: в 2 т.* – М., 1996. – Т.2. – 720 с.; *Суровая драма народа / Ученые и*

- публицисты о природе сталинизма. – М., 1989. – 512 с.; Вторая мировая война: Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований. – М., 1996. – 700 с.; Россия в 1941 – 1945 гг.: проблемы истории и историографии: Межвуз. сб. науч. ст. / Л.В. Храмов и др. – Самара, 1995. – 180 с.; История и сталинизм / Сост. А.Н. Мерцалов. – М., 1991. – 448 с.
62. Великая Отечественная война 1941 – 1945. Военно-исторические очерки: У 4-х кн. – М., 1998. – 672 с.
 63. Волкогонов Д.А. Триумф і трагедія: Політичний портрет Й.В.Сталіна: У 2-х кн. / Д.А. Волкогонов. – К., 1990. – 672 с.
 64. Восленський М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленський. – М., 1991. – 624 с.
 65. Гордон Л.А. Что это было ? / Размышления о предпосылках того, что случилось с нами в 30 – 40-е годы / Л.А. Гордон, Э.В. Клопов. – М., 1989. – 320 с.
 66. Медведев Р. Н.С. Хрущев. Политическая биография / Рой Медведев. – М., 1990. – 304 с.
 67. Пихоя Р.Г. Советский Союз: История власти / Р.Г. Пихоя. – М., 1998. – 390 с.
 68. Секистов В.А. Война и политика / В.А. Секистов. – М., 1989. – 453 с.
 69. Сенявская Е.С. Человек на войне. Историко-психологические очерки / Е.С. Сенявская. – М., 1997. – с.; Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: Исторический опыт России / Е.С. Сенявская. – М., 1999. – 383 с.
 70. Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М.И. Семиряга. – М., 2000. – 866 с.
 71. Парсаданова В. Депортации населения Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. / В. Парсаданова // Новая и новейшая история. – 1989. – № 2. – С. 26 – 44.
 72. Пономарев С.С. Антифашистский комитет советской молодежи: дисс. ...канд. истор. наук / С.С. Пономарев. – М., 1996. – 189 л.
 73. Петрова Н.К. Антифашистские комитеты в СССР: 1941 – 1945 гг. / Н.К. Петрова. – М., 1999. – 304 с.
 74. Соколов Б.В. Оккупация / Б.В. Соколов. – М., 2002. – 347 с.
 75. Боярский В.И. Партизаны и армия: история утерянных возможностей / В.И. Боярский [под общ. ред. А.Е. Тараса]. – Минск – Москва, 2001. – 304 с.

© **Николай ГОЛОВКО**

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПЕРИОДА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ЗАРУБЕЖНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Анализируются взгляды зарубежных историографов относительно мировоззренческой деятельности общественно-политических институций Украины, трансформации идеологических принципов, вызванных обстоятельствами войны. Зарубежные исследователи находились вне влияния коммунистической доктрины, имели беспристрастные взгляды, широкий доступ, к архивным документам, и очевидно, их труды отмечаются тематическому разнообразию, помогают ликвидировать «белые пятна», будут сближать противоположные точки зрения.

Ключевые слова: историография, мировоззрение, идеология, настроения, власть, морально-психологические предпосылки, публицистика, наука, политическая организация, националистическое движение.

© **Mykola GOLOVKO**

IS NATIONAL WORLD VIEW TRANSFORMATIONS OF PERIOD OF THE SECOND WORLD WAR: FOREIGN HISTORIOGRAPHY

In the article the looks of foreign historiographers are analysed in relation to world view activity of social and political instituciy of Ukraine, transformation of ideological principles, caused the circumstances of war. Foreign researchers were out of influence of communist doctrine, had impartial looks, wide access, to the archived documents, and obviously, their labours are marked thematic varieties, help to liquidate "white spots", will draw together the opposite points of view.

Keywords: historiography, world view, ideology, moods, power, morally psychological pre-conditions, publicism, science, political organization, nationalistic motion.